

**ДОТРИМАННЯ
ПРАВИЛ ЕТИКЕТУ -
ЗАПОРУКА ЩАСТЯ**

**ОБРАНІ ПРАВИЛА
ШЛЯХЕТНОГО ЕТИКЕТУ
ТА ГІДНОЇ МОРАЛЬНОСТІ**

Автор:

шейх Саліх ібн Абд аль-Азіз ібн Усман Сінді

Переклад з арабської:

Андрій Шистєров

ПЕРЕДМОВА

Хвала Аллагу, Всемогутньому та Наділяючому, Милостивому та Приймаючому каяття. Я прославляю Його за рясні милості та за зіслані випробування. Я прохаю Аллага дарувати мир і благословення останньому пророку і найнаближенішому із Його наближених; шляхетній родині пророка і нащадкам; всім його сподвижникам, а також тим, хто пішов по їхньому шляху аж до Судного дня.

О Аллаг, наділи нас гідною моральністю, адже ніхто не веде до гідної моральності, крім Тебе. І віддали нас від неналежної моральності, адже ніхто не в змозі позбавити від неї, крім Тебе

У цій книзі йтиметься про правила шляхетного етикету – про гідний фундамент та величне питання, яке підносять всі, завжди і всюди. Етикет – опора розумних, прикраса гідних, шлях досягнення всіх достоїнств та засіб для втілення всіх законоположень у життя. Етикет об'єднує в собі все добре та гідне й перешкоджає огиді та невігластву.

КАТЕГОРІЇ ПРАВИЛ ЕТИКЕТУ

Правила етикету бувають трьох категорій:

- 1) Правила етикету зі Всевишнім Аллагом.
- 2) Правила етикету із Його Пророком (мир йому і благословення Аллага).
- 3) Правила етикету із оточуючими.

Якщо говорити про правила етикету зі Всевишнім Аллагом, то це явні та приховані вчинки, які наближають до Нього. При цьому всі ці вчинки мають бути засновані на звеличенні, шануванні та сором'язливості перед Аллагом. Етикет зі Всевишнім Аллагом – це найповноцінніший ступінь єдинобожжя та його практичний стрижень.

Якщо говорити про правила етикету із Пророком Мухаммадом (мир йому і благословення Аллага), то, передусім, це обов'язок слідування за ним (мир йому і благословення Аллага) у всіх питаннях. Людина повинна віддавати перевагу Сунні Пророка Мухаммада (мир йому і

благословення Аллага) перед усіма іншими словами, вчинками, точками зору або пристрастями.

Якщо ж говорити про правила етикету з оточуючими, то це взаємини із людьми на основі доброзичливості та добрих намірів, а також справедливе ставлення до них.

Як сказали мудрі люди: «Етикет – це коли людині притаманні гідні моральні риси і не притаманні протилежні, погані риси». Можна сказати, що етикет – це вживання гідних слів та звершення добрих вчинків, а також віддалення від неприйняттого. Саме про це і йтиметься в цій книзі.

Всі категорії шляхетного етикету беруть свій початок із двох джерел:

- із благородного Шаріату (божественні закони);
- зі звичаїв людей – шляхетних рис, щодо гідності яких згодні всі. Ці принципи моральності визнає здоровий розум та вроджена природа людини.

Загалом, шаріатський етикет містить як певні обов'язкові правила, що слід виконувати людині, так

і певні бажані приписи, що виконувати не обов'язково, але в разі відмови від яких вона може заслуговувати на осуд.

Поза всяким сумнівом, якщо людина дотримуватиметься правил етикету і звикне вчиняти відповідно до них так, що це стане схоже на її вкорінену звичку, то, тим самим, поліпшить своє мирське життя і наблизиться до гарного становища у житті вічному.

ДОСТОЇНСТВА ШЛЯХЕТНОГО ЕТИКЕТУ ТА ГІДНОЇ МОРАЛЬНОСТІ

Дотримання правил етикету – запорука щастя і успіху, а їх недотримання – запорука нещастя і занепаду. Ніщо так не веде до набуття благоденства мирського та вічного життя, як гідна моральність. І ніщо так не веде до нещастя мирського та вічного життя, як нехтування етикетом.

Людина, яка дотримується правил етикету, є почесною, навіть незважаючи на те, що може походити зі звичайної сім'ї; є ватажком, навіть

незважаючи на те, що може бути чужинцем. Така людина сильна, хоча може бути фізично слабкою; така людина є бажаною, хоча може й не займати високого становища...

Вдосконалення правил етикету і виховання шляхетних моральних рис, поза всяким сумнівом, є однією з цілей Шаріату. Пророк Мухаммад (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Я був відправлений для того, аби довести до досконалості благу моральність»¹. В іншій версії хадісу йдеться: «Я був відправлений для того, аби довести до досконалості найвищу моральність»².

Отже, шляхетний етикет та гідна моральність є прямим керівництвом Посланця Аллага (мир йому і благословення Аллага). Як може бути інакше, якщо Сам Всевишній Аллаг похвалив Свого Пророка (мир йому і благословення Аллага) за це, сказавши:

وإنك لعلى خلق عظيم

І, воістину, ти, маєш величну моральність!

(Сура «аль-Калям», аят 4)

¹ Ахмад, (8952); аль-Бухарі в «Аль-Адаб аль-Муфрад», (273).

² Аль-Байгаки, (20782).

Одним із благань Пророка (мир йому і благословення Аллага), з яким він звертався до Аллага на початку здійснення добровільної нічної молитви, були слова: «О Аллаг, наділи мене гідною моральністю, адже ніхто не веде до гідної моральності, крім Тебе. І віддали мене від неналежної моральності, адже ніхто не в змозі позбавити від неї, крім Тебе»³.

У збірниках достовірних хадісів аль-Бухарі і Мусліма згадується хадіс, який передав Анас (хай буде вдоволений ним Аллаг), в якому йдеться: «Посланець Аллага (мир йому і благословення Аллага) був найчемнішою людиною з усіх людей»⁴.

Мусульманин, який має гідну моральність та дотримується правил благородного етикету, поза всяким сумнівом, слідує за Посланцем Аллага (мир йому і благословення Аллага).

Саме тому Пророк Мухаммад (мир йому і благословення Аллага) любив шляхетних людей. У

³ Муслім, (771).

⁴ Аль-Бухарі, (6203); Муслім, (659).

збірнику хадісів ат-Тірмазі йдеться про те, що Посланець Аллага (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Воістину, до найулюбленіших з-посеред вас для мене й тих, хто в День воскресіння виявиться найближче до мене, належать найчемніші з-посеред вас»⁵.

Тож не дивно, що найшляхетніший матиме найдосконалішу віру. У збірнику хадісів ат-Тірмазі йдеться, що Посланець Аллага (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Найбільш досконалою віру має найчемніший з віруючих»⁶.

Гідна моральність – це благочестя та мірило усього доброго. Хіба Ви не чули слова Посланця Аллага (мир йому і благословення Аллага), який сказав: «Воістину, найкращими з вас є ті, хто мають найкращу моральність», а також: «Благочестя – це гідна моральність»⁷?

⁵ Ат-Тірмазі, (2018).

⁶ Ат-Тірмазі, (1162), (2612); Абу Дауд, (4682).

⁷ Муслім, (2553).

Шляхетний етикет і гідна моральність є великими вчинками, які прирівнюються до дотримання посту та звершення молитви. Наш Пророк (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Воістину, хто вірує, поза всяким сумнівом, може досягти своєю гідною моральністю ступеня постуючого та звершуючого молитву»⁸.

Більш того, гідна моральність буде однією з найважчих справ на терезах віруючого в Судний день. Пророк (мир йому і благословення Аллага) сказав: «У День воскресіння на терезах віруючого не буде нічого важчого за гідну моральність»⁹.

Загальновідомо, що гідна моральність є однією із найбільших причин, через які людина, з волі Аллага, увійде до Раю. Одного разу Пророка (мир йому і благословення Аллага) запитали про те, що найчастіше є причиною потрапляння людини до

⁸ Абу Дауд, (4798).

⁹ Ат-Тірмизі, (2002), (2003); Абу Дауд, (3799).

Раю, на що він відповів: «Богобоязливість та гідна моральність»¹⁰.

Гідна моральність підносить людину на найвищий ступінь. У раніше згаданому хадісі йшлося про те, що Посланець Аллага (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Воістину, до найулюбленіших з-посеред вас для мене й тих, хто в День воскресіння виявиться найближче до мене, належать найчемніші з-посеред вас». Яке ж зібрання в Раю є більш шляхетним, аніж зібрання за присутності Посланця Аллага (мир йому і благословення Аллага)? Тож нехай зрадіє віруючий із високою моральністю!

Одним із достоїнств гідної моральності є те, що високомарильній людині обіцяно будинок у найвищому ступені Рая. Пророк (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Я обіцяю будинок в околицях Рая тому, хто стане відмовлятися від суперечок, навіть якщо й матиме рацію; і я обіцяю будинок посеред Раю тому, хто не стане брехати

¹⁰ Ат-Тірмизі, (2004).

навіть жартома; і я обіцяю будинок у верхніх межах Рая тому, хто матиме гідну моральність»¹¹.

Багато висловлювань як ранніх, так і пізніх знавців ісламу, вказують на високе положення і важливість правил етикету в цій релігії.

Вам слід знати про те, що вчені вивчали правила етикету так само, як і вивчали знання. Частіше за все вони починали вивчати правила етикету перш, ніж починали вивчати знання. Повідомляється від Ібн аль-Мубарака (хай змилюється на ним Аллаг), що він казав: «Одного разу Мухалляд сказав мені: «Ми маємо більшу потребу у великому обсязі правил (етикету), аніж у великому обсязі знань»¹².

В іншій версії цього висловлювання йдеться: «Ми маємо більшу потребу в невеликих правилах, аніж у великих знаннях»¹³.

Повідомляється, що Ібн Сірін (хай змилюється на ним Аллаг) сказав: «Вони (тобто праведні

¹¹ Абу Дауд, (4800); ат-Тірмизі, (1993); Ібн Маджаг, (51).

¹² «Аль-Джамі' лі-Ахляк ар-Равій ва Адаб ас-Самі'», (1/80).

¹³ «Аль-Мухдіс аль-Фасиль бейна ар-Равій ва аль-Ва'ий», ар-Рамагрумзі, (с. 559).

попередники) спочатку вивчали звід моральності та етикету, а потім починали вивчати знання»¹⁴.

Повідомляється, що Ібрагім ібн Хабіб ібн аш-Шагід сказав: «Одного разу мій батько сказав мені: «Синку! Йди до знавців шаріатського права, до вчених, та навчайся у них етикету й моральності. Адже, воістину, для мене це приємніше, аніж отримання великого обсягу знань»¹⁵.

Аль-Карафі (хай змилується на ним Аллаг) в своїй книзі «аль-Фурук» писав: «Одного разу Рувейм сказав своєму сину: «О синку! Зроби свої вчинки схожими на сіль, а свій етикет – схожим на борошно». Це означає: «Керуйся правилами етикету аби вони за своєю кількістю в твоїх вчинках стали схожі на борошно порівняно із сіллю у їжі. Старанне дотримання правил етикету й невелика кількість праведних вчинків краще, аніж велика кількість вчинків й недотримання правил етикету»¹⁶.

¹⁴ «Аль-Джамі' лі-Ахляк ар-Равій ва Адаб ас-Самі'», (1/79).

¹⁵ Див. попереднє джерело.

¹⁶ «Анвар аль-Бурук фі Анва' аль-Фурук», (3/96).

ЗВ'ЯЗОК МІЖ ВІРОВЧЕННЯМ ТА МОРАЛЬНІСТЮ

Вчені приділили дуже багато уваги цьому питанню. У трактатах з віровчення вони згадали різні теми, пов'язані із правилами етикету.

У багатьох працях, присвячених викладу віровчення прихильників Сунни та єдиної громади¹⁷, згадуються добрі слова, які спонукають віруючих до дотримання правил шляхетного етикету та до гідної моральності. Ці слова можна побачити в працях таких вчених (хай змилується над ними усіма Аллаг), як імам Абу Усман ас-Сабуні в книзі «Віровчення попередників та прихильників хадіса»¹⁸, аль-Музані в книзі «Роз'яснення Сунни»¹⁹, аль-Ісмаїлі в книзі «Віровчення знавців хадісу»²⁰,

¹⁷ Агль ас-Сунна ва аль-Джама'а.

¹⁸ «Акида ас-Саляф ва Асхаб аль-Хадіс».

¹⁹ «Шарх ас-Сунна».

²⁰ «І'тікад Аїмма аль-Хадіс»

шейх аль-Іслам Ібн Таймія в книзі «Васітійське віровчення»²¹ тощо.

Імам Ібн Батта (хай змилується на ним Аллаг) в своїй праці «Коментарі та роз'яснення»²² навів окрему довгу главу, присвячену переліку етичних правил. Якщо глибоко поміркувати над усім цим, то Ви неодмінно побачите, що вчені слідували певній мудрій методології, основи якої зводяться до наступного:

- Підтвердження того, що віра – це слова і вчинки, а також підтвердження того, що гідна моральність є природним практичним плодом правильного віровчення. Хіба Ви не звернули увагу на тонкий натяк у словах Пророка (мир йому і благословення Аллага), коли Амр ібн Абаса (хай буде вдоволений ним Аллаг) запитав його: «Хто ти?». Тоді Мухаммад відповів: «Я – пророк». Амр запитав: «А хто такий пророк?». Тоді Мухаммад відповів: «Мене відправив Аллаг». Амр запитав: «З

²¹ «Аль-Акида аль-Васітія».

²² «Аш-Шарх ва аль-Ібана».

чим же Він відправив тебе?». Мухаммад відповів: «Аллаг відправив мене із наказом підтримувати родинні зв'язки, знищити ідолів і поклонятися тільки єдиному Аллагу, не рівняючи із Ним нікого»²³. Зверніть увагу, як Пророк (мир йому і благословення Аллага) об'єднав єдинобожжя та моральність, сказавши: «Аллаг відправив мене із наказом підтримувати родинні зв'язки та знищити ідолів».

- Роз'яснення того, що моральність є непереборною перешкодою для ворогів ісламу і Сунни. Послаблюючи моральність, вони намагаються послабити віровчення. Саме від цього, на превеликий жаль, ми сильно страждаємо сьогодні. Вороги Аллага, з-посеред послідовників тих чи інших руйнівних філософських течій, докладають усіх зусиль, аби вплинути на серця молоді. По-перше, вони намагаються послабити моральність молодих мусульман. По-друге, вони намагаються оточити мусульманську молодь різною

²³ Муслім, (832).

гідотою та кепськими вчинками. І лише після цього вороги ісламу переходять до спроб спотворити їх віровчення. Іноді стається так, що молоді мусульмани навіть відступають від ісламу або стають атеїстами. Хай вбереже нас Аллаг від цього!

- Підтвердження того, що шляхетні риси та гідна моральність є ключем для сприйняття заклику оточуючими. Якщо прихильники Сунни дотримуватимуться правил етикету, то перед ними, із дозволу Аллага, відкриються серця тих, кого вони закликають, а опоненти переконаються в істинності заклику прихильників Сунни.

- Нагадування про те, що дотримання правил гідного етикету дарує прихильникам Сунни і єдиної громади силу та єдність. Недотримання ж правил етикету веде до протилежних результатів. Аллаг в Корані сказав:

ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم

**Й не сперечайтесь, інакше втратите свою відвагу й
зникне сила ваша!**

(Сура «аль-Анфаль», аят 46)

ОБРАНІ ПРАВИЛА ЕТИКЕТУ

Гідна моральність та дотримання правил етикету займає важливе місце й високе положення. Про це вже йшлося раніше. Отже, хотілося б нагадати про деякі загальні та особливі аспекти етикету, які стосуються правил поведінки в сімейному житті, на зібраннях, під час бесіди та відвідувань хворого. Всі згадані правила етикету було взято зі слів вчених, аби зміцнити виховану людину та звернути увагу розсудливого.

ПРАВИЛА ЕТИКЕТУ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СПІЛКУВАННЯМ, ЗІБРАННЯМ, БЕСІДОЮ ТА ВІДВІДУВАННЯМ ХВОРОГО

Серед цих правил етикету наступні:

- Ваш співрозмовник має знати, що Ви готові його слухати більше, аніж готові розмовляти.
- Вам не личить починати розмову, а потім переривати її. Наприклад, якщо Ви почали говорити

про щось, а потім зрозуміли, що краще було промовчати. Краще за все прийняти рішення промовчати перш, ніж Ви почнете говорити.

- Якщо Ви почули від когось мудрі слова, то, переказуючи їх іншим людям, не варто їх приписувати собі, а слід згадати їх автора. Це буде порядно.

- Не слід змішувати серйозність із жартами. Якщо ж Ви зробите це, то серйозність стане незначною, а жарт – серйозним.

- Я застерігаю Вас від того, аби казати своєму співрозмовнику: «Ти – невіглас, а я – знаючий!» Бійтеся висловлювати таке прямо або опосередковано. У хадісі Посланця Аллага (мир йому і благословення Аллага) йдеться: «Достатньо буде шкоди тій людині, яка зневажає свого брата-мусульманина»²⁴.

- Мудреці казали: «Намагання будь-що-будь суперечити своєму опоненту або змусити його замовкнути є однією з ознак поганої моральності».

²⁴ Муслім, (2564).

- Якщо Ви почули від когось слова або звістку, яку вже знали, то не кажіть про це, адже таке буде проявом поганої моральності.

Ата ібн Абу Рабах (хай змилується на ним Аллаг) сказав: «Воістину, коли юнак розповідає мені якийсь хадіс, я слухаю його так, ніби ніколи не чув, хоча я міг чути цей хадіс ще до його народження»²⁵.

Поет сказав:

*Не додавай власних слів до слів оповідача,
Хоча ти, можливо, знаєш більше за нього.*

- Якщо ви спілкуєтеся зі своїми братами по вірі, то кажіть добрі слова або мовчіть. Добре слово є милостинею, а той, хто промовчав – врятувався. Людині досить повторювати все, що чула, аби вважатися брехуном. Частіше за все людина потрапляє до Пекла саме через язик.

Посланець Аллага (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Найбільш ненависними для мене й тими, хто в День воскресіння опиниться від мене

²⁵ «Аль-Джамі' лі-Ахляк ар-Равій ва Адаб ас-Самі'», (1/200). См. «Шу'аб аль-Іман», (1618).

якнайдалі, є балакучі, хвалькуваті та просторікуваті». Люди сказали: «О Посланець Аллага, ми знаємо, хто такі «балакучі» та «хвалькуваті», але хто такі «просторікуваті?» Він відповів: «Це пихаті»²⁶.

- Вам слід навчитися вислуховувати співрозмовника так само, як Ви навчаєтесь розмовляти. Надати можливість співрозмовнику закінчити викладення власної думки є проявом шляхетності. При цьому слід повернутися до нього обличчям, дивитися на нього і намагатися зрозуміти його слова.

- Я застерігаю Вас від того, аби погано відгукуватися про всіх представників тієї чи іншої країни, міста або народності. Адже Ви, тим самим, можете образити деяких своїх співрозмовників, навіть не підозрюючи про це.

- Вам не слід відповідати на запитання, яке спитали в когось іншого. Воістину, це є проявом невігластва та невихованості.

²⁶ Ат-Тірмизі, (2018).

Ібн Абд аль-Барр (хай змилується на ним Аллаг) сказав: «Якщо Ви будете недбалі щодо восьми²⁷ принципів, то звинувачуйте лише самих себе: не слід приходити за стіл без запрошення, просити допомоги у лиходіїв, втручатися в бесіду двох людей без їх дозволу, із потуранням ставитись до правителя, сидіти в зібраннях, які призначені не для Вас, і розмовляти з тим, хто тебе не слухає»²⁸.

- Немає нічого кращого за те, аби Ваш голос був м'яким та спокійним. Воістину, підвищення голосу без необхідності лише віддаляє від правил етикету. Особливо якщо йдеться про розмову із найгіднішими людьми, а саме – з батьками.

Умар ібн Абд аль-Азіз (хай змилується на ним Аллаг) сказав: «Людині досить розмовляти так голосно, аби її зміг почути співрозмовник».

- Якщо Ви приєдналися до зібрання, то сідати між двома людьми можна тільки з їх дозволу. Якщо вони посунуться і з'явиться місце Вас, то не слід сіда-

²⁷ В книзі йдеться про вісім принципів, хоча, насправді, їх шість.

²⁸ «Багджа аль-Маджаліс ва Унс аль-Муджаліс», (173).

ти широко, аби не спричиняти клопоту оточуючим. Намагайтесь сідати там, де закінчується зібрання. Повідомляється від Джабіра ібн Самура (хай буде вдоволений ним Аллаг), що він сказав: «Коли ми приходили до Пророка (мир йому і благословення Аллага), то кожен з нас сідав на краю»²⁹. Якщо хтось із зібрання поступався місцем для Ібн Умара (хай буде вдоволений ним Аллаг), то він не сідав на нього³⁰.

- Я застерігаю Вас від перешіптування в присутності третьої людини.
- Я застерігаю Вас від того, аби слухати без дозволу те, що Вас не стосується. У збірнику хадісів аль-Бухарі згадується, що Пророк (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Якщо людина підслуховує розмову людей, яким це не подобається, то в День воскресіння її вуха будуть залиті розплавленим свинцем»³¹.

²⁹ Ат-Тірмизі, (2725); Абу Дауд, (4825).

³⁰ Муслім, (2177).

³¹ Аль-Бухарі, (7042).

- Що може бути гіршим за відрижку в присутності оточуючих?! В збірнику хадісів ат-Тірмізі згадується, що одного разу якийсь чоловік відригнув в присутності Пророка (мир йому і благословення Аллага), на що той зауважив: «Звільни нас від своєї відрижки. Адже, воістину, ті, хто були найситішими в мирському житті будуть найголоднішими в Судний день»³².

Те ж можна сказати і про сякання, плювання, відхаркування, чищення зубів, колупання пальцем у носі тощо. Це викликає в оточуючих лише огиду.

- Я особливо застерігаю Вас від пліток, адже плітки є забороненими як в Шаріаті, так і в правилах етикету.

Поет сказав:

*Плітки залишаються плітками,
Навіть незважаючи на те, що ти скажеш:
«Я можу сказати це в присутності людини,
І, при цьому, не боюся!»*

³² Ат-Тірмізі, (2478).

Плітки залишаються плітками, незважаючи на те, що Ви можете звертатися до Аллага із благанням за людину, про яку пліткували. Благання не дає Вам права розповсюджувати плітки, як помилково вважає дехто. Вони кажуть: «Такий-то, хай наставить його Аллаг на прямий шлях, робить те-то й те-то, і каже так-то й так-то».

- Стережіться усіляких непристойних слів. Воістину, Всевишній ненавидить непристойності. Аллаг в Корані сказав:

وقل لعبادي يقولوا التي هي أحسن

Скажи Моїм рабам, аби вони говорили найкраще.

(Сура «аль-Ісра», аят 53)

- Залишення суперечок є гідним вчинком, навіть незважаючи на те, що Ви можете мати рацію. У раніше згаданому хадісі йшлося: «Я обіцяю будинок в околицях Рая тому, хто стане відмовлятися від суперечок, навіть якщо й матиме рацію».

Як то кажуть: «Аби бути спокійним, слід відмовитись від суперечок»

- Посланець Аллага (мир йому і благословення Аллага) сказав, що частий сміх вбиває серце, і найгірша категорія сміху, це смішити інших людей, розповідаючи їм усілякі нісенітниці. У хадісі від Пророка (мир йому і благословення Аллага) повідомляється: «Лихо тому, хто розповідаючи щось, бреше, намагаючись розсмішити людей... Лихо йому! Лихо!»³³.

- До рис невихованості належить випадок, коли людина намагається висловити власну думку з приводу всіх як незначних, так і значних питань, не дає можливості висловитися іншим та говорить тільки про себе.

- Поспіх при поширенні звісток перш, ніж вони будуть підтверджені або перевірені, є дурістю, легковажністю та безглуздя. Навіть якщо, врешті-решт, звістка виявилася правдивою.

- Жартувати правдою це – гідно, але, всеодно, краще жартувати не часто.

³³ Ат-Тірмизі, (2305); Ібн Маджаг, (4193).

До засуджуваних видів жартів належить випадок, коли одна людина заради жарту ховає якусь річ іншої людини. Багато хто радіє, звершуючи таке, аде, при цьому, забуває, що коїть гріх. Пророк (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Нехай ніхто з вас не бере річ іншої людини, ані жартома, ані всерйоз. Якщо ж хтось із вас взяв навіть палицю свого товариша, то нехай поверне йому її»³⁴.

- Ваша усміхненість, м'якість та привітність із оточуючими є ознакою шляхетного етикету і заслуговує на винагороду від Аллага.

Пророк (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Посмішка в обличчя твого брата по вірі є милостинею»³⁵. Також Пророк (мир йому і благословення Аллага) сказав: «В жодному разі не нехтуй нічим зі схвалюваного, навіть тим, аби зустріти свого брата по вірі із усміхненим обличчям»³⁶.

³⁴ Ахмад, (17940); ат-Тірмизі, (2160).

³⁵ Ат-Тірмизі, (1956).

³⁶ Муслім, (2626).

Поет сказав:

Благочестя – це дуже просто:

Усміхнене обличчя та приємні слова.

Декому сказали: «Ти завжди зустрічаєш людей із усміхненим обличчям», на що той відповів: «Це допомагає мені найменшим зусиллям уберегтися від ненависті та найлегшим чином досягти прихильності братів».

- Старша людина має право йти попереду, сидіти на почесному місці та починати розмову.

Старшою вважається людина, у якої є шаріатські знання, навіть якщо вона може бути молодшою за Вас. Старшою також вважається більш доросла людина, навіть якщо вона може й не мати знань.

Тож виконуйте права старшого, виявляючи до нього повагу й шану. Слухайте його мовчки. Звертайтеся до нього приємними словами. Виказуючи повагу, починайте із нього. Повідомляється, що Пророк (мир йому і благословення Аллага) сказав: «До нас не належить той, хто не милосердний до

наших молодших і не шанує наших старших»³⁷. Посланець Аллага (мир йому і благословення Аллага) сказав: «До нас не належить той, хто не милосердний до наших молодших та не поважає наших старших»³⁸. Пророк (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Воістину, прояв поваги до сивочолих мусульман (людей похилого віку) є однією з форм поваги до Всевишнього Аллага»³⁹.

Тавус ібн Кейсан (хай змилується на ним Аллаг), високоповажний табі'ін, казав: «Прояв поваги до чотирьох категорій людей належить до Сунни: до вченого, до старого, до правителя та до батьків. Якщо ж людина звертається до своїх батьків за їх іменами, то це є проявом грубості»⁴⁰.

- Проявом гідного етикету є намагання забезпечити своєму співрозмовнику такі ж умови, як і у самого себе.

³⁷ Аль-Бухарі в «Аль-Адаб аль-Муфрад», (356).

³⁸ Ат-Тірмизі, (1919).

³⁹ Абу Дауд, (4843).

⁴⁰ «Джамі' Муаммар ібн Рашид», (20133).

Дехто казав:

*Якщо Ви сіли, а Ваш товариш все ще стоїть,
То поступіться йому місцем,
Навіть незважаючи на те, що він буде проти.*

Такий вчинок буде проявом вихованості.

*Якщо Ви сперлись на щось,
А Ваш товариш все ще сидить,
То не спирайтеся.*

Такий вчинок буде проявом вихованості.

*Якщо ж Ви сіли верхи,
А Ваш товариш йде пішки,
То злізте та підіть поруч із ним.*

Такий вчинок буде проявом вихованості.

- Я закликаю Вас до того, аби в момент зустрічі або бесіди зі своїм братом по вірі, Ви виглядали якнайкраще: були усміхненими, охайними та приємно пахнули. Аллаг любить чистоту та красу, й ненавидить гидоту та непристойність.

ДЕЯКІ ПРАВИЛА ЕТИКЕТУ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ВІДВІДУВАННЯМ ХВОРОГО

Хворий, частіше за все, є одним із Ваших братів по вірі. Аби відвідування хворого принесло користь і радість, Вам слід дотримуватися певних правил етикету. Серед цих правил етикету наступні:

- Серце хворого радіє, коли він бачить охайний та чистий одяг й відчуває приємний запах. Вам не слід надмірно використовувати духи, аби не зашкодити хворому.

- Ібн Аббас (хай буде вдоволений ним Аллаг) говорив: «Коли Пророк (мир йому і благословення Аллага) відвідував хворого, то сідав біля його голови»⁴¹.

- Цікавитись здоров'ям хворого – одна з рис благородного етикету. При цьому Вам не слід надмірно заглиблюватись в деталі хвороби, тому що, можливо, хворому це неприємно.

⁴¹ Аль-Бухарі в «Аль-Адаб аль-Муфрад», (536).

- Не забувайте звертатися до Аллага із благаннями за хворого, адже Пророк (мир йому і благословення Аллага) сказав: «Якщо ви прийшли до хворого (або померлого), то кажіть блага, адже, воістину, ангели повторюють слово «Амін» після ваших слів»⁴².

- Вам бажано прочитати хворому щось із Корана (*рук'я*). Такий вчинок відповідає Сунні. Повідомляється, що коли Пророк (мир йому і благословення Аллага) відвідував хворих з-посеред членів своєї сім'ї, то читав їм сури «аль-Фаляк» і «ан-Нас» (*аль-Му'аввізатан*)»⁴³.

- Відвідувачу не слід переповідати погані новини, пов'язані зі здоров'ям хворого, аби не погіршити його стан. Відвідувач має лише висловити слова підтримки та провести трохи часу разом із хворим.

- Не слід проводити багато часу при відвідуванні хворого. Винятком може стати випадок, коли хворий наполягатиме на тому, аби відвідувач залишився довше.

⁴² Муслім, (919).

⁴³ Муслім, (2192).

Дехто сказав: «Тривалість відвідування хворого приблизно дорівнює часу сидіння імама (між двома проповідями)». Також кажуть:

Етикет відвідування хворого полягає в наступному:

Привітати і практично відразу ж піти.

Інші ж сказали:

Краще за все відвідувати хворого один раз на три дні.

Слід трохи посидіти, наче мить ока.

В жодному разі не турбуйте

Хворого розпитуваннями.

Вам достатньо просто спитати:

"Як твої справи?"

Ібн Абд аль-Барр (хай змилується на ним Аллаг) сказав: «Краще за все відвідувати хворого швидко. Відвідувач не повинен довго сидіти у хворого. Винятком може стати лише випадок, коли відвідувач є другом, присутності якого хворий радіє»⁴⁴.

⁴⁴ «Аль-Кафі фі аль-Фікг Агль аль-Мадіна», (2/1142).

ДЕЯКІ ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ЕТИКЕТУ

Вашій увазі були запропоновані деякі особливі правила етикету, пов'язані зі спілкуванням, зібранням, бесідою та відвідуванням хворого. Далі пропонуємо Вам загальні правила етикету, яких вельми бажано дотримуватись при спілкуванні із оточуючими. Серед цих правил етикету наступні:

- Хто прагне виховати в собі гідну моральність та поведінку, має товаришувати із гідними, релігійними та моральними людьми. Тому що з ким поведешся, від того й наберешся.

Радитися слід із розумними та мудрими. Саме в такому випадку Ви зможете здобути стійкість та розсудливість. Якщо Ви станете радитися із розумною людиною, то вона поділиться з Вами суттю свого розуму, ясністю своєї думки та неупередженим поглядом на речі.

Якщо Вас якось спіткало лихо,

То радьтеся із оточуючими.

Якщо ж поради запитують у Вас,

То, як то кажуть, «із боку краще видно».

Адже себе можна побачити

Лише у відображенні дзеркала.

Іноді кажуть: «Поодинці неможливо розібратися, тож нехай знеможений попрохає допомоги у сильного, а зайнятий – у вільного».

- Намагайтеся поважати тих, хто вище Вас; виявляти м'якість щодо тих, хто нижче Вас; ставитися із повагою до тих, хто нарівні з Вами.

Пам'ятайте про те, що зверхник не буває почесним, сердитий не буває щасливим, жадібний не буває багатим, а нетерплячий не буває оточений друзями.

- Я застерігаю Вас від дружби із дурним невіглахом. Воістину, така людина є ворогом для самого себе, тож як вона може бути другом для Вас?

- Нехай люди знають, що Ви, скоріш за все, зробите те, про що не казали, аніж скажете те, чого не зробите.

- Не прагніть виправдовуватися перед тим, хто не бажає Вас виправдати. Якщо ж хтось виправдуватиметься перед Вами, то доброзичливо прийміть це.

- Якщо Ви комусь допомогли або зробили добро, то щосили намагайтеся ніколи про це не згадувати і не вважайте це чимось значним.

- Якщо на зібранні, під час зустрічі або бесіди Ви можете впоратися зі своєю душею і, через скромність, поставити її на щабель нижче, ніж вона є насправді, то зробіть це.

- Будьте серйозним та рішучим.

Якщо у Вас накопичилися якісь справи, то не намагайтеся полегшити своє становище і ухилитися від їх виконання, відкладаючи їх на наступний день. Тому що Ви знайдете спокій лише тоді, коли завершите їх.

Починайте з найважливішого. Пам'ятайте про те, що займаючись другорядними справами Ви шкодите важливим справам. Хто стане займатися другорядним, втратить головне.

- Мудреці казали: «Людина отримає благо сповна, якщо стане дивитися на власні справи, буде виявляти рішучість при здійсненні вчинків, справедливність при винесенні рішень та помірність як під час достатку, так і під час злиднів».

- Намагайтеся хоча б на мить не відчувати потреби в оточуючих. Збережіть свою гідність і спробуйте не турбувати людей.

- Товаришуйте з гідними та слідуйте за розсудливими. Стережіться перебувати в оточенні негідників та невігласів. Таким чином Ви зможете відрізнитися шляхетними рисами та досягнете успіху на терені гідності.

Поет сказав:

Якщо Вам подобається оточення людини,

То її сутність Вам також сподобається.

Адже коли виявляються благо та гідність,

Ніщо не здатне затьмарити їх.

- Не помічати помилки своїх братів по вірі, поки вони не роблять чогось забороненого Шаріатом, є гідною моральною рисою.

Аксам ібн Сейфи (хай змилується на ним Аллаг) сказав: «Людина, яка стане виявляти суворість, віддякає від себе оточуючих, а хто не помічатиме помилок, наблизить до себе людей. І щастя полягає в тому, аби людина не звертала увагу (на помилки оточуючих)»⁴⁵.

Аль-Байгаки передав від Усмана ібн Заїда, що він казав: «Благополуччя складається із десяти частин, дев'ять з яких полягає в тому, аби людина намагалася не помічати дечого». А імам Ахмад, кажучи про ці слова, зауважив: «Благополуччя складається із десяти частин, усі десять з яких полягають в тому, аби людина намагалася не помічати дечого».

Поет сказав:

*Хто не закриває очі
На деякі недоліки свого друга,*

⁴⁵ «Шу'аб аль-Іман», (8028).

Помре із докорами.

Хто буде наполегливо шукати помилки людей,

Знайде їх, так і не знайшовши

У цьому житті друга.

- **Поблажливість** – велична моральна риса і показник душевної широти.

Поет сказав:

Будь поблажливим і не намагайся

Взяти належне тобі повністю.

Залиш, адже наділ щедрого не зменшиться.

- Я застерігаю Вас від того, аби витратити щось із зарозумінням або давати щось із похмурих обличчям.

Поет сказав:

Зберегти привітність обличчя

І, при цьому, не дати милостиню, краще,

Аніж дати милостиню із похмурих обличчям.

- Відмовитися від своєї обіцянки – це низький вчинок, тож стережіться його. Як то кажуть: «Найгірше слово, це «ні» після «так».

Поет сказав:

*Не виявив несправедливості до оточуючих
Той, хто відповів словом «Ні» у скрутний момент,
Але несправедливим був той, хто сказав «Ні»
Після того, як сказав «Так».*

- Я застерігаю від того, аби гординя підштовхувала Вас до скоєння гріха, в результаті чого Ви можете виявити зарозумілість щодо істини.

Повернення до істини краще, аніж завзятість у брехні. Відмова від гріха це гідний й, в жодному разі, не засуджуваний вчинок.

Вибачитись перед людиною, яку Ви образили – це бальзам для рани. На такий вчинок здатні лише гідні.

Поет сказав:

*Вилікуй м'якістю те, що ти поранив словом,
Адже приємні слова, які йдуть від людини,
Є лікуванням її ж слів.*

- Справедливість – це велична моральна риса. До всього підходьте помірно і ставте все на свої місця: без надмірності або потурання.

Будьте уважні, аби вдоволення чимось не привело вас до брехні і аби гнів не вивів Вас за межі істини.

БАТЬКІВСЬКА ПОРАДА: НАСТАНОВА АЛЬ-ХАТТАБА ІБН АЛЬ-МУ'АЛЛЯ

До чудових настанов, які охоплюють собою всі найшляхетніші правила етикету, належать слова аль-Хаттаба ібн аль-Му'алля аль-Махзумі ад-Дімашкий (хай змилується на ним Аллаг), які він сказав своєму сину⁴⁶. Ця настанова по праву є дуже точною та красномовною. Контекст цієї книги

⁴⁶ Ібн Хіббан в «Рауда аль-Укаля» (198-204). Ібн Асакір у своїй книзі «Таріх Дімашк» писав: «Аль-Хаттаб ібн аль-Му'алля ад-Дімашкий був мудрим письменником. Свого часу він дав своєму сину добру настанову, яка і передається від нього».

спонукає нас згадати деякі перлини даного нагадування. Аль-Хаттаб ібн аль-Му'алля сказав:

«Я застерігаю тебе від балачок, частого сміху та жартів, а також від того, аби смішити братів. Адже, воістину, ці вчинки стирають пишність і сіють злість. Тобі слід бути серйозним та поважним, при цьому не можна виявляти зарозумілості або зверхності.

Зустрічай доброзичливо як свого друга, так і свого ворога. Відмовся від заподіяння зла. Роби це не через приниження перед ними та не через острах.

У всіх своїх питаннях будь помірним, адже, воістину, найкращі справи – це найпомірніші.

Менше розмовляй, вітай людей, йди помірною ходою: не гримай ногами, але й не волочи їх; не горбся та не тягни за собою свій одяг; не озирайся навколо.

Тобі не слід часто повертатися або зупинятися біля скупчень людей. Не роби з ринків місце свого перебування, а з продавців – співрозмовників.

Часто не сумнівайся та не сперечайся із дурнями.

Якщо ж ти станеш говорити або жартувати, то роби це коротко, а якщо сідаєш, то схрещуй ноги.

Не схрещуй пальці рук та не хрусти ними. Не смикай бороду, печатку або рукоятку свого меча. Не колупайся в зубах або носі. Не слід часто відганяти від себе мух, позіхати, потягуватися або робити вчинки, які принизять тебе в очах людей.

Нехай зібрання, в якому ти присутній, проходить тихо, а твої слова будуть виразними. Дивись на те добре, про що говорить твій співрозмовник, при цьому, не виявляй подиву і не прохай повторити сказане знову. Припини мудрувати, розповідаючи різні жарти та історії.

Не розповідай про те, на скільки чудовий твій син або дочка, або на скільки тобі подобається твій кінь або меч.

Не дорікай іншим за виконані тобою прохання і не бійся, аби тебе попрохали про виконання чогось. Не сповіщай своїй дружині або дітям про свій

матеріальний статок. І, тим паче, не розповідай про це іншим людям. Якщо вони дізнаються, що в тебе малий статок, то ти будеш принижений, а якщо дізнаються, що у тебе чималі заощадження, то ти ніколи не зможеш задовольнити їх потреб. Постав їх на своє місце, не виявляючи грубості. Одночасно із цим будь м'яким щодо них, не виявляючи слабкості.

Рідше вказуй своєю рукою на щось і не спирайся руками на свої коліна. Уникай почервоніння обличчя та виділення поту на лобі.

Якщо хтось нерозумно вчинив із тобою, то будь лагідним. Починай говорити лише після того, як гнів вщухне.

Поважай себе і відмовся від того, чого ти не потребуєш.

Якщо пообіцяв, то виконай, а якщо говориш, то кажи правду. Не підвищуй голос так, ніби ти спілкуєшся із глухим, але й не розмовляй пошепки, ніби ти спілкуєшся із німим.

Обирай найкращі та зрозумілі слова. Якщо ж ти цитуєш чийсь слова, то згадай їх автора.

Я застерігаю тебе від вживання мерзенних слів, які не сприймає серце і від яких тремтить шкіра.

Я застерігаю тебе від повторення фраз, наприклад: «Так, так», «Ні, ні», «Швидше, швидше» тощо.

Не слід відкушувати шматочок їжи, а потім класти його назад, адже це викликає у людей відразу.

Не висловлюйся погано про їжу, яку тобі піднесли. Тобі слід бути вище нешанобливих і недоречних висловлювань.

Не будь скнарою, але й не витрачай, наче дурень.

Знай міру, яку ти зобов'язаний виділити зі свого майна; пам'ятай про важливість друга та намагайся не відчувати потреби в людях, і тоді вони стануть відчувати потребу в тобі.

Пам'ятай про те, що жадібність, врешті-решт, призведе до ганьби – велика кількість бажань, як то кажуть, обтяжить шию. Як мало людині потрібно:

часом їй достатньо невеликого шматочка їжі, аби насититись!

Цнотливість – велике майно і гідна моральна риса.

Людина, яка знає своє становище, завжди буде залишатися гідною, а хто вийде за межі свого становища, впаде в глибоку прірву.

Правдивість є прикрасою, а брехня – ганьбою. Краще гірка правда, аніж солодка брехня.

Краще ворогувати із мудрим, аніж дружити із дурним. Перебувати поруч із щедрим, здійснюючи звичайні вчинки, краще, аніж дружити зі скнарою, здійснюючи добро.

Будь схожим на розумних і станеш одним із них. Будь готовий до гідних вчинків, і ти звершиш їх. І знай, що положення людини буде там, де вона сама визначить себе. Адже, воістину, рівень ремісника визначається за якістю його виробу, а рівень людини – за її друзями.

Я застерігаю тебе від того, аби товаришувати із поганими людьми, тому що вони обов'язково

зрадять і засмутять тебе. Близькість до таких людей є гіршою, аніж хвороба короста, а віддаленість від них є вершиною етикету.

Зрадити того, хто попрохав тебе про притулок – підлість, поспішність – нещастя, а погане управління справами – немічність.

Існує два види братів: той, хто буде з тобою в біді, і той, хто буде з тобою в радості. Цінуй стосунки із тим, хто буде поруч із тобою в біді, і віддалися від того, хто буде поруч із тобою тільки в радості, тому що останній є твоїм найгіршим ворогом.

Той, хто пішов за власними пристрастями, врешті-решт, стане непристойним.

В жодному разі не дозволяй, аби майно було ціннішим для тебе за гідність. Не розмовляй багато, аби не набриднути людям. Дозволь своєму співрозмовнику почувати себе поруч із тобою комфортно і будь привітним із оточуючими.

Будь простим, гідним і корисним, використовуючи для цього кожну можливість. Будь

помірним у власних бажаннях. Поводь себе впевнено при виконанні взятих на себе обов'язків. Вдягайся відповідно до ситуації. Будь схожим на людей, які тебе оточують. Стережися згубних наслідків. Не поспішай із висновками, поки не оціниш результат справ і не зрозумієш причину питання.

Якщо станеш сперечатися із негідником, то це лише збільшить його ненависть до тебе. Того, хто поважає себе, поважають й оточуючі. Докір невігласа для тебе кращий, аніж похвала на твою адресу.

Знання справжніх моральних якостей є правдивістю.

Найвірніший супутник – це двоюрідний брат з боку батька.

Дурість – це хвороба, від якої немає ліків. Розсудливість – це благо та гідність. Релігія – це найпрекрасніше, що може бути. Грубість – це дурість. Сп'янілий – це шайтан, а його слова – це дурниця. Вірші – це різновид чаклунства. Погрози – це непристойність. Жадібність – це нещастя.

Хоробрість – це запорука виживання. Дарувати подарунки – це прояв шляхетної моральності, яка сіє любов.

Добро, яке людина зробила для іншої людини, стало боргом. Зробити добро тому, хто тебе про це не питає, є проявом схвалюваного.

Звичка – це постійні звичайні вчинки людини: якщо звичка добра, то на неї чекає благо, якщо ж звичка погана, то на неї чекає зло. Той, хто порушить договір, отримає гнів оточуючих.

Найгіршою людиною є та, яка завжди шукає для себе виправдання. Злоба та ненависть псує гарну зустріч. Приємні слова є проявом моральності найгідніших людей.

О синку, хай зробить тебе Аллаг з-посеред тих, хто піде прямим шляхом, буде перебувати із богобоязливими, віддалиться від гніву і буде виявляти вдоволення. Аллаг є твоїм Владикою та Управителем твоїх справ. Немає могутності й сили ні в кого, крім Всевишнього і Всемогутнього Аллага!

ВИСНОВОК І ТРИ НАСТАНОВИ

Після всього сказаного, я би хотів дати Вам три настанови.

Перша настанова: Вам слід невідкладно й ретельно дотримуватися тих прекрасних правил етикету та моральних якостей, про які Ви щойно дізналися. Адже, таким чином, Ваше життя наповниться щастям і освітиться сяйвом. Ви зможете, з дозволу Аллага, заслужити неймовірну нагороду і залишити після себе добру згадку серед своїх нащадків.

Знайте, якщо Ви змогли виправити себе і почати дотримуватися цих правил етикету, виявляючи, при цьому, терпіння та наполегливість, то звід шляхетності стане для Вас чимось природним, що не вимагатиме особливих зусиль. Як то кажуть: «Важко в навчанні – легко в бою».

Буде просто чудово, якщо Ви ґрунтовно вивчите правила етикету та станете розбиратися в категоріях і назвах книг в цій сфері⁴⁷.

Друга настанова: необхідно дотримуватися правил етикету і добре ставитись до всіх оточуючих. Особливо це стосується близьких людей: батьків, дружини, дітей та інших родичів.

Не буває нічого потворнішого за те, коли людина добре ставиться до сторонніх, але погано ставиться до близьких.

Третя настанова: я закликаю Вас Аллагом: належним чином виховуйте власних дітей, прищеплюйте їм гідні якості та тактовність. Це є найкращим подарунком, який вони можуть

⁴⁷ Існує безліч праць, присвячених правилам етикету. Наприклад, «Аль-Адаб аль-Муфрад» аль-Бухарі, «Аль-Адаб аш-Шар'ія» Ібн Муфліх аль-Ханбалі, «Ғиза аль-Альбаб Шарх Манзума аль-Адаб» ас-Сафаріні, «Рауда аль-Укаля» Ібн Хіббан, «Багджа аль-Маджаліс» Ібн Абд аль-Барр, «Адаб ад-Дунья ва ад-Дін» аль-Маварді, «Аль-Ахляк ва ас-Сіяр» Ібн Хазм, «Макарім аль-Ахляк» аль-Харайті тощо. Також існує безліч сучасних праць з цієї тематики.

отримати від батьків, й найприбутковішим капіталовкладенням.

Виявляйте терпіння, виховуючи власних дітей, і намагайтеся з мудрістю та користю використовувати їх ранній вік. Поет сказав:

*Не слід нехтувати вихованням дитини,
Навіть незважаючи на всю складність і втому.*

*Дорослого ж залиш із тим вихованням,
В якому його було виховано.*

Також поет сказав:

*Якщо Ви спробуєте вирівняти гілку,
То вона стане рівною.*

*Якщо ж Ви спробуєте вирівняти стовбур,
То він ніколи не стане таким.*

О Аллаг, виправ наші язики, направ наші серця по прямому шляху, звільни наші груди від гніву, спрямуї нас до легкості, віддали нас від труднощів, направ нас, наші сім'ї та наших нащадків до найшляхетнішої моральності, віддали нас і їх від найгіршої моральності, о Той, Хто чує благання!

О Аллаг, зішли мир, благословення та благодать
Своєму рабу та посланцю, нашому Пророку
Мухаммаду, його сім'ї, його сподвижникам, а також
тим, хто пішов за ним по прямому шляху.

ЗМІСТ

<i>ПЕРЕДМОВА</i>	2
<i>КАТЕГОРІЇ ПРАВИЛ ЕТИКЕТУ</i>	3
<i>ДОСТОЇНСТВА ШЛЯХЕТНОГО ЕТИКЕТУ ТА ГІДНОЇ МОРАЛЬНОСТІ</i>	5
<i>ЗВ'ЯЗОК МІЖ ВІРОВЧЕННЯМ ТА МОРАЛЬНІСТЮ</i>	13
<i>ОБРАНІ ПРАВИЛА ЕТИКЕТУ</i>	17
<i>ПРАВИЛА ЕТИКЕТУ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СПІЛКУВАННЯМ, ЗІБРАННЯМ, БЕСІДОЮ ТА ВІДВІДУВАННЯМ ХВОРОГО</i>	17
<i>ДЕЯКІ ПРАВИЛА ЕТИКЕТУ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ВІДВІДУВАННЯМ ХВОРОГО</i>	30
<i>ДЕЯКІ ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ЕТИКЕТУ</i>	33
<i>БАТЬКІВСЬКА ПОРАДА: НАСТАНОВА АЛЬ-ХАТТАБА ІБН АЛЬ-МУ'АЛЛЯ</i>	40
<i>ВИСНОВОК І ТРИ НАСТАНОВИ</i>	49